

O‘ZBEK TILIDA BILVOSITA NUTQIY AKTNING IFODALANISHI

Han Danbi

O‘zbekiston Milliy universiteti 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek tilida bilvosita nutqiy aktlar, ularning yuzaga kelish sabablari, nutq vaziyati, nutq subyekt va obyekt haqida so‘z yuritilgan. Matn bilan bog‘liq holda bilvosita nutqiy aktlarni o‘rganish yoritilgan. Adresant va adresat munosabatida lingvistik bilim, ma‘noning kontekstda o‘zgarishi haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *bilvosita nutqiy akt, adresant va adresat, pragmalingvistika.*

ABSTRACT

This article discusses that speeches units are the most important means of expressing and it depends on culture. The field of parole acts, which has an individual person and a person who is able to understand, the moment which links them. It is being investigated in linguistics.

Key words: *pragmalinguistics, linguistics, text, illocutionary force.*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikni inson omili bilan o‘rganish, tahlil qilish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qoldi. Insoniyat yashar ekan lisonidagi mavjud so‘zlar tilida aks etadi. Har bir millatga xos nutqiy aktning bilvosita va bevosita ifodalash usullari bor. Har doim ham gapni o‘z egasiga yetkazishda to‘g‘ridan to‘g‘ri ifodalash yaxshi natijalarga olib kelmaydi. O‘zbeklarga xos “Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit” maqoliga xos bo‘lgan bilvosita nutqiy aktlar kundalik turmushda

ko'plab uchraydi. Bilvosita nutqiy akt ishtirokchilarining lisonida oldindan xabardorlik, lingvistik bilim va nutqiy vaziyat muhim omil sanaladi.

Eng muhim jihati so'zlovchi va tinglovchi bilvosita nutqiy akt haqida ma'lumotga ega bo'lishi va nutqiy vaziyat.

Ko'chada ketayotgan yo'lovchidan "Soat nechi bo'ldi?" savoli so'ralsa, u vaqtni aytish kerakligini tushunadi va bu bevosita nutqiy aktdir. Ammo xuddi shu savolni kechikkan xodimga boshlig'i bersa, "Kech qolding" mazmunidagi hukmni tushunadi.

Methods. O'zbek tilshunosligida Sh. Safarov, M. Hakimovlar tomonidan nutqiy akt nazariyasi o'rganilgan. Nutqiy akt nazariyasi ilk bor to'liq bir ma'lumot sifatida ingliz mantiqshunosi J. Ostin, amerikalik psixolog J. Syorl va boshqalarning ishlarida shakllandi. Ularning fikricha, lisoniy faoliyatning ko'p vazifaligiga va uning insonning hayot kechirish shaklidan ayri emasligiga e'tibor qaratishdi. Gap asl ma'nosidan tashqari tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, vada berish kabi mazmuni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladi.

Nutqiy akt-ma'lum bir gapning aniq muloqot muhitida talaffuz etilishidir. Nutqiy akt mazmunining shakllanishi talaffuz qilinayotgan gap ma'nosining so'zlovchi va tinglovchi tomonidan muloqot matniga nisbatan boyitilishi, idrok etilishi natijasidir.

So'zlovchi	Gaplar lisoniy tizimi
tinglovchi	Doimiy lisoniy ma'no

Ma'noning konteksdagi o'zgarishlari¹

Muhokama va natijalar. O'zbek tilshunosligida bilvosita nutqiy aktlar deyarli barcha uslublarda (rasmiy va ilmiy uslub bundan mustasno) faol qo'llaniladi. Badiiy, publitsistik va so'zlashuv uslubida ifodalanadi.

¹ Sh. Safarov Pragmalingsvistika o'quv-qo'llanma Toshkent-2008. 71-bet

Ritorik so‘roq gaplar: Onani kim sevmaydi?

Kim o‘z Vataniga xoinlik qilishi mumkin?

Ushbu gaplarga javob berish shart emas, chunki javobi savolning ichida yashiringan, ya’ni “ Onani hamma yaxshi ko‘radi”, “ Hech kim o‘z Vataniga xoinlik qilishi mumkin emas” mazmunidagi bilvosita nutqiy aktlar mavjud. O‘zbek tilida so‘zlashuvchi, lisoniy gaplar tizimi mavjud va lingvistik bilimga ega vakillarigina bu gapning bilvosita ekanligini ilg‘aydi. Agar boshqa millat vakili ushbu jummalarni eshitsa, ular uchun oddiy so‘roq gap bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, nutq vaziyati so‘zlovchi va tinglovchini bir-birini anglashi uchun asosiy mezon hisoblanadi. So‘zlovchi nimani nazarda tutayotgani ayni vaqtda moment bilan bog‘liq. Tinglovchining idroki, tushunish prinsipi hech vaqt so‘zlovchi bilan mos tushmasligi mumkin, chunki bu insonning idroki, salohiyati, tilga bo‘lgan munosabati bilan bog‘liq.

Bolakay buvisiga dedi: -Buvijon, televizorni pasaytiring dars qila olmayapman.

Buvisi ichida “qariganingda hech kimga yoqmaysan, qulog‘im og‘irlashib qolgani malol kelyapti” mazmunidagi xulosaga keladi. Pragmatikaning obyekt sifatida bilvosita nutqiy aktlar so‘zlovchi va tinglovchining ayni vaqtda muloqotida ma’noning kontekstga ko‘ra o‘zgarishidir.

Xulosa. O‘zbek tilshunosligida bilvosita nutqiy aktlarning ifodalanishi kommunikantlar o‘rtasidagi muomala madaniyatini, tilga bo‘lgan munosabatini, so‘zning qaysi ma’noda ifodalashini tushunib olishga, gapning asl mazmunidan tashqari buyruq, ogohlantirish, va’da kabi ma’nolarda ifodalanishini yoritib beradi. Gapning vaziyatga ko‘ra har xil ma’no tashishi so‘zlovchi va tinglovchini bir-birlarini tushunishini osonlashtiradi.

References

1. M. Hakimov o‘zbek pragmalingvistikasi asoslari o‘quv-qo‘llanma. Toshkent “Akademnashr”. 2013-yil, 54-b.
2. Sh. Safarov Pragmalingvistika Toshkent-2008, 71-72 betlar.
3. J. Ostin How to do things with words? 1986-p.